

Μεταξύ δικαιώματος στη ζωή και την ιδιωτική ζωή: το εκκρεμές της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΕΔΔΑ

Ραφαήλ Ζώρζος

A.T.E.R. en droit public

Πανεπιστήμιο Paris Panthéon-Assas

«Κανένα δικαίωμα στην προστασία της φύσης δεν περιλαμβάνεται, ως τέτοιο, μεταξύ των δικαιωμάτων και ελευθεριών που εγγυάται η Σύμβαση [...]. Συνεπώς, η προσφυγή είναι ασύμβατη *ratione materiae* με τις διατάξεις της Σύμβασης»¹. Με αυτό το σκεπτικό απέρριψε στις 13 Μαΐου 1976 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) την προσφυγή δύο μελών μιας οργάνωσης για την προστασία του περιβάλλοντος, κατόχου 2,5 στρεμμάτων γης, οι οποίοι παραπονούνταν για τη χρήση των γειτονικών ελών για στρατιωτικούς σκοπούς.

Μισό περίπου αιώνα αργότερα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ ή το Δικαστήριο), στη γνωστή πλέον απόφασή του *KlimaSeniorinnen*², διαπίστωσε την εκ μέρους της Ελβετίας παραβίαση του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ ή η Σύμβαση), θεωρώντας ότι το τελευταίο περιέχει διάταξη από την οποία απορρέουν θετικές υποχρεώσεις των συμβαλλομένων κρατών προς καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής. Είναι προφανές το χάσμα που χωρίζει τις δύο αυτές αποφάσεις. Από την πλήρη άρνηση ενασχόλησης με κάθε περιβαλλοντικό ζήτημα, τα όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης κατέληξαν να θεωρούν ως εμπίπτοντα στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης φλέγοντα σύγχρονα περιβαλλοντικά ζητήματα, τα οποία οι συντάκτες της ΕΣΔΑ είχαν επιλέξει να αφήσουν εκτός του εν λόγω ρυθμιστικού πλαισίου.

Η θεαματική αυτή αλλαγή στην ερμηνεία της ΕΣΔΑ υιοθετήθηκε με όχημα τη θεωρία περί «ζωντανού κειμένου» (*living instrument*). Το Δικαστήριο κρίνει ότι η Σύμβαση πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα των συνθηκών της σύγχρονης εποχής και σύμφωνα με τις εξελίξεις

¹ ΕΕΔΑ, 13 Μαΐου 1976, *X. Y. v. Federal Republic of Germany*, 7407/76, Decisions and Reports (D.R.) 5, σ. 161.

² ΕΔΔΑ, 9 Απριλίου 2024, *Verein Klimaseniorinnen Schweiz και άλλες κατά Ελβετίας*, n° 53600/20.

του διεθνούς δικαίου, «ώστε να αντανakλά το ολοένα υψηλότερο πρότυπο που απαιτείται στον τομέα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, γεγονός που καθιστά αναγκαία μεγαλύτερη αυστηρότητα στην εκτίμηση παραβιάσεων των θεμελιωδών αξιών των δημοκρατικών κοινωνιών»³.

Η βασική νομολογιακή μεταστροφή που σήμανε και την αρχή της ενασχόλησης του Δικαστηρίου με περιβαλλοντικά ζητήματα συνέβη με την απόφαση *López Ostra κατά Ισπανίας*⁴ της 9ης Δεκεμβρίου 1994, όπου κρίθηκε ότι «είναι αυτονόητο ότι σοβαρές προσβολές του περιβάλλοντος μπορούν να επηρεάσουν την ευημερία ενός προσώπου και να το στερήσουν από την απόλαυση της κατοικίας του, κατά τρόπο που να βλάπτει την ιδιωτική και οικογενειακή του ζωή, χωρίς, ωστόσο, να θέτουν σε σοβαρό κίνδυνο την υγεία του ενδιαφερομένου»⁵.

Έτσι, στο διάστημα της τελευταίας τριακονταετίας, το ΕΔΔΑ ανέπτυξε μια πλούσια νομολογία, η οποία εδράστηκε σε δύο κατά βάση άρθρα της Σύμβασης, το άρθρο 2, που κατοχυρώνει το δικαίωμα στη ζωή, και το άρθρο 8, που κατοχυρώνει το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Η ανάπτυξη αυτής της περιβαλλοντικής νομολογίας κατέστη εφικτή μέσω της θεμελιώδους ερμηνευτικής αρχής περί «ζωντανού κειμένου». Η αρχή αυτή, όπως σημειώνει ο Λίνος-Αλέξανδρος Σισιλιάνος, διαπνέει σειρά αποφάσεων των οργάνων του Στρασβούργου και οδηγεί στην προοδευτική διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής ορισμένων διατάξεων της Σύμβασης, κυρίως μέσω της διασταλτικής ερμηνείας των λεγομένων «αυτονόμων εννοιών»⁶. Με τον τρόπο αυτό, τα άρθρα 2 και 8 της Σύμβασης ερμηνευτήκαν προοδευτικά ούτως ώστε να καταλάβουν στο ρυθμιστικό τους πεδίο προσβολές που προέρχονται από περιβαλλοντικά προβλήματα.

Στο πλαίσιο αυτής της προοδευτικής εξέλιξης της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΕΔΔΑ πρέπει να ενταχθεί και η πρόσφατη απόφαση *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*⁷. Η απόφαση αυτή δεν περιέλαβε απλώς μια επιμέρους εξέλιξη στην περιβαλλοντική νομολογία, αλλά περιέκλεισε σειρά ολόκληρη καίριων αλλαγών στον τρόπο θεώρησης των περιβαλλοντικών ζητημάτων από το ΕΔΔΑ.

³ *Ibid*, § 434.

⁴ ΕΔΔΑ, 9 Δεκεμβρίου 1994, *López Ostra κατά Ισπανίας*, n°16798/90.

⁵ *Ibid*, § 51.

⁶ Σισιλιάνος Λ.-Α., «Η προστασία του περιβάλλοντος και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», 1996, https://nomosphysis.org.gr/7014/i-prostasia-tou-periballontos-kai-i-europax%EF%BF%BDki-sumbasi-dikaiomaton-tou-anthropou-aprilios-1996/#_edn3 (πρόσβαση 30.09.2025).

⁷ ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*, n°s 39742/14, 51567/14, 74208/14 and 24215/15.

Η «Γη της Φωτιάς» («Terra dei Fuochi») αναφέρεται σε μια περιοχή που βρίσκεται στην Καμπανία, στη νότια Ιταλία, η οποία έγινε γνωστή από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 λόγω της παράνομης διάθεσης τοξικών αποβλήτων. Η περιοχή αυτή αποκαλύπτει ένα από τα πιο σκοτεινά πρόσωπα της σύγχρονης περιβαλλοντικής εγκληματικότητας. Υπό τη σκιά μιας σχεδόν απόλυτης ατιμωρησίας, η Καμόρα, που συχνά ορίζεται ως «οικο-μαφία», συγκρότησε ένα βιομηχανικό σύστημα παράνομης επεξεργασίας τοξικών αποβλήτων. Το σύστημα αυτό έδρασε και αναπτύχθηκε λόγω της πρόδηλης κρατικής ανεπάρκειας: ελλιπής περιβαλλοντική εποπτεία, ελαφρές κυρώσεις και χρόνια απουσία εμπλοκής των τοπικών και εθνικών θεσμών συνέβαλαν στο να καταστεί η Καμπανία μια περιοχή παραδομένη στις μαφιόζικες λογικές.

Σύμφωνα με τρεις διυπουργικές οδηγίες, η περιοχή αυτή περιλαμβάνει περίπου 3 εκατομμύρια κατοίκους κατανεμημένους σε 90 δήμους, εκ των οποίων οι 56 ανήκουν στη μητροπολιτική πόλη της Νάπολης και οι 34 στην επαρχία της Καζέρτα⁸. Οι έρευνες που διεξήχθησαν τις δύο τελευταίες δεκαετίες ανέδειξαν μια συσχέτιση μεταξύ των πρακτικών αυτών ταφής αποβλήτων και της σημαντικής αύξησης της επίπτωσης και της θνησιμότητας που συνδέονται με τον καρκίνο και άλλες παθήσεις. Ήδη από το 2004, άρθρο που δημοσιεύτηκε στο *The Lancet Oncology* προειδοποιούσε για τον σύνδεσμο μεταξύ της περιβαλλοντικής ρύπανσης στην Καμπανία και της αύξησης των περιστατικών καρκίνου, ιδίως καρκίνου του πνεύμονα, του υπεζωκότα, του λάρυγγα, της ουροδόχου κύστης, του ήπατος και του εγκεφάλου. Πιο πρόσφατα δεδομένα⁹ τείνουν μάλιστα να τεκμηριώσουν έναν αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ της έκθεσης σε αυτές τις τοξικές ουσίες και των προφίλ νοσηρότητας και θνησιμότητας που παρατηρούνται στο λεγόμενο «τρίγωνο του θανάτου».

Η υπόθεση *Cannavacciuolo* (αρχικά καταχωρισμένη υπό την ονομασία *Di Caprio*) κινήθηκε από πέντε τοπικές ενώσεις καθώς και 41 ιδιώτες προσφεύγοντες, όλοι κάτοικοι της περιοχής της «Terra dei Fuochi» και των περιχώρων της. Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν παραβίαση του δικαιώματός τους στη ζωή (άρθρο 2) καθώς και του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής τους ζωής (άρθρο 8), λόγω της εκτεταμένης ρύπανσης που επηρέαζε την περιοχή κατοικίας τους.

⁸ P. Alberti, « The 'land of fires': epidemiological research and public health policy during the waste crisis in Campania, Italy », *Heliyon*, 2022, vol. 8, n° 12, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405844022036192#bfn1>.

⁹ Το 2007, δημοσιεύθηκαν τα αποτελέσματα της δεύτερης φάσης της μελέτης που πραγματοποιήθηκε από κοινού από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), το Ανώτατο Ινστιτούτο Υγείας (ISS), το Εθνικό Συμβούλιο Έρευνας (CNR), τον Περιφερειακό Οργανισμό Προστασίας του Περιβάλλοντος της Καμπανίας (ARPAC) και το Περιφερειακό Επιδημιολογικό Παρατηρητήριο (OER). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η περιοχή με τα υψηλότερα ποσοστά θνησιμότητας από καρκίνο και συγγενείς ανωμαλίες αντιστοιχούσε σε εκείνη που είχε πληγεί σοβαρότερα από την παράνομη διάθεση επικίνδυνων αποβλήτων και την ανεξέλεγκτη καύση στερεών αστικών αποβλήτων (ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*, ό.π., § 25).

Το Δικαστήριο εξέτασε κατά προτεραιότητα την καταγγελλόμενη παραβίαση του άρθρου 2 της Σύμβασης. Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η παράνομη και εκτός ρυθμιστικού πλαισίου απόθεση επικίνδυνων αποβλήτων, στην προκειμένη περίπτωση, δημιουργούσε έναν «πραγματικό και άμεσο» κίνδυνο για την ανθρώπινη ζωή. Πρόκειται για εξαιρετικά πρωτότυπη εξέλιξη στη νομολογία, καθώς το Δικαστήριο αναγνώρισε για πρώτη φορά ότι μια περιβαλλοντική ρύπανση φθάνει σε τέτοιο σημείο σοβαρότητας ώστε να καταλαμβάνεται από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2. Παράλληλα, το ΕΔΔΑ έκρινε περιττό να αποφανθεί επί της παραβίασης του άρθρου 8.

Η σοβαρότητα της ρύπανσης στην «Terra dei Fuochi» οδήγησε το Δικαστήριο στην προσφυγή στη διαδικασία της πιλοτικής απόφασης. Στο πλαίσιο αυτό, διέταξε το ιταλικό κράτος να εφαρμόσει, εντός διετίας, μια συνολική στρατηγική απορρύπανσης της περιοχής, συνοδευόμενη από τη δημιουργία μηχανισμού παρακολούθησης και μιας προσβάσιμης πλατφόρμας πληροφόρησης. Όσον αφορά τη δίκαιη ικανοποίηση, το Δικαστήριο ανέβαλε την απόφασή του. Συνέδεσε έτσι την εξέταση των ατομικών αιτημάτων αποζημίωσης με την εκ των υστέρων αξιολόγηση από την Επιτροπή Υπουργών της αποτελεσματικής εφαρμογής των γενικών μέτρων που διατάχθηκαν.

Η απόφαση, όπως προαναφέραμε, επέφερε μια σειρά από σημαντικές πρωτοτυπίες στην περιβαλλοντική νομολογία του ΕΔΔΑ. Είναι η πρώτη φορά που το Δικαστήριο εφαρμόζει τη διαδικασία της πιλοτικής δίκης σε περιβαλλοντική υπόθεση. Η πρώτη φορά που εφαρμόζει το άρθρο 2 αντί του άρθρου 8 σε περίπτωση γενικευμένης περιβαλλοντικής μόλυνσης. Η πρώτη φορά που εισάγεται τεκμήριο στην κατάφαση του αιτιώδους συνδέσμου. Η πρώτη φορά που το ΕΔΔΑ αποφαινεται επί πραγματικών περιστατικών επί των οποίων είχε ήδη αποφανθεί το ομόλογό του Δικαστήριο του Λουξεμβούργου¹⁰, απορρίπτοντας μάλιστα την ένσταση περί *lis pendens*¹¹. Η πρώτη φορά μετά την απόφαση *KlimaSeniorinnen* που το ΕΔΔΑ αποφαινεται επί της δυνατότητας των ενώσεων προσώπων να άγουν υποθέσεις ενώπιόν του, μετά τη σχετική δυνατότητα που τους αναγνώρισε στην πρώτη του αυτή κλιματική απόφαση.

Η παρούσα σύντομη μελέτη θα επικεντρωθεί σε ένα μόνο ζήτημα, αυτό της επιλογής νομικής βάσης, μεταξύ των άρθρων 2 και 8¹². Το ζήτημα αυτό κατέστη ακόμη πιο ενδιαφέρον, καθώς

¹⁰ ΔΕΕ, 4 Μαρτίου 2010, C-297/08, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, EU:C:2010:115 και ΔΕΕ, 16 Ιουλίου 2015, C-653/13, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, EU:C:2015:478.

¹¹ ΕΣΔΑ, άρθρο 35, παράγραφος 2, περίπτωση β: «Το Δικαστήριο δεν θα επιληφθεί καμίας ατομικής προσφυγής που υποβάλλεται κατ' εφαρμογή του άρθρου 34, εφόσον αυτή: 3. [...] β. είναι ουσιαστικά όμοια με προσφυγή που έχει προηγουμένως εξετασθεί από το Δικαστήριο ή έχει ήδη υποβληθεί σε άλλη διεθνή διαδικασία που διερευνά ή επιλύει διαφορές και εφόσον δεν περιέχει νέα στοιχεία».

¹² Για μια αναλυτική παρουσίαση των πρωτοτυπιών αυτής της απόφασης βλ. Ζώρζος Ρ., «Défaire le nœud : pour une rationalisation de la jurisprudence environnementale de Strasbourg, Étude à l'occasion des arrêts *Cannavacciuolo et autres c. Italie* et *L.F. et autres c. Italie*», *Revue des droits et libertés fondamentaux*, υπό δημοσίευση.

λίγους μήνες μετά την απόφαση *Cannavacciuolo*, το ΕΔΔΑ εξέδωσε μια νέα περιβαλλοντική απόφαση, επί τη βάσει, αυτή τη φορά, του άρθρου 8. Συγκεκριμένα, η υπόθεση *L.F. και άλλοι κατά Ιταλίας* αφορούσε επίσης την περιοχή της Καμπανίας και, πιο συγκεκριμένα, τον δήμο του Σαλέρνο, όπου λειτουργεί ένα χυτήριο δευτερογενούς τήξης σιδηρούχων μετάλλων. Στο γενικό πολεοδομικό σχέδιο του 1963, η περιοχή είχε χαρακτηριστεί ως βιομηχανική, με ρητή απαγόρευση ανέγερσης κατοικιών. Αργότερα όμως η περιοχή επαναχαρακτηρίστηκε ως ζώνη αναμόρφωσης με οικιστική χρήση, υπό την προϋπόθεση ότι οι παραγωγικές δραστηριότητες θα μετεγκαθίσταντο προηγουμένως. Παρά τον επαναχαρακτηρισμό αυτό, δεν ελήφθη κανένα μέτρο μετεγκατάστασης και η περιοχή άνοιξε, παρόλα ταύτα, για οικιστική ανάπτυξη.

Οι 153 προσφεύγοντες της υπόθεσης, η μεγάλη πλειοψηφία των οποίων διέμενε σε απόσταση μικρότερη των έξι χιλιομέτρων από το χυτήριο, κατηγορούσαν το ιταλικό κράτος ότι δεν προστάτευσε την υγεία και το περιβάλλον τους από τη ρύπανση που προκαλούσε η συνέχιση της λειτουργίας του χυτηρίου. Οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν παραβιάσεις των άρθρων 2, 8 και 13 της Σύμβασης, λόγω της αδράνειας των εθνικών αρχών.

Το Δικαστήριο θεμελίωσε το σκεπτικό του στο άρθρο 8 της Σύμβασης. Βασιζόμενο σε εκθέσεις πραγματογνωμοσύνης, διαπίστωσε ότι οι ουσίες που ανιχνεύθηκαν στον οργανισμό των κατοίκων που ζούσαν κοντά στο χυτήριο παρουσίαζαν ιδιαίτερα υψηλή τοξικότητα για την υγεία. Επιπλέον, μια επιστημονική μελέτη ανέδειξε αυξημένο κίνδυνο θνησιμότητας, συνδεδεμένο με αρκετές περιβαλλοντικές παθήσεις, στον πληθυσμό που κατοικούσε σε μια ζώνη που εκτεινόταν σε ακτίνα τεσσάρων έως έξι χιλιομέτρων γύρω από την εγκατάσταση, σε σύγκριση με μη εκτεθειμένο πληθυσμό.

Λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία αυτά, το Δικαστήριο έκρινε ότι η έκθεση στη ρύπανση είχε καταστήσει τους προσφεύγοντες, οι οποίοι κατοικούσαν εντός της επίμαχης ζώνης, ιδιαίτερα ευάλωτους σε διάφορες παθήσεις. Επίσης, θεώρησε ότι δεν χωρούσε αμφιβολία πως η κατάσταση αυτή είχε βλάψει την ποιότητα ζωής τους. Κατά συνέπεια, η επέμβαση στην ιδιωτική τους ζωή είχε, κατά το Δικαστήριο, φθάσει σε επίπεδο σοβαρότητας ικανό να εμπίπτει στο άρθρο 8 της Σύμβασης.

Παρά τη χρονική εγγύτητα στην έκδοση των δύο αποφάσεων (*Cannavacciuolo* και *L.F.*) και την ομοιότητα των πραγματικών περιστατικών, καθώς αμφότερες οι υποθέσεις αφορούσαν περιβαλλοντική μόλυνση, το ΕΔΔΑ τοποθετήθηκε στη βάση διαφορετικών άρθρων της Συνθήκης. Ούτε όμως στην υπόθεση *Cannavacciuolo* ούτε στην υπόθεση *L.F.* έλαβε μέριμνα ούτως ώστε να αποσαφηνίσει τα κριτήρια επιλογής της νομικής βάσης. Με άλλα λόγια, δεν είναι σαφές γιατί στην

πρώτη υπόθεση επιστρατεύθηκε το άρθρο 2 ενώ στη δεύτερη το άρθρο 8. Δεδομένου ότι η προμνησθείσα επιστημονική μελέτη απέδιδε την υψηλή θνησιμότητα στην περιοχή πέριξ του χυτηρίου στη λειτουργία του τελευταίου, είναι, θεωρούμε, εύλογο, να αναρωτηθεί κανείς γιατί το Δικαστήριο δεν αποφάνθηκε στη βάση του άρθρου 2.

Σε ένα πρώτο στάδιο, κρίνουμε σκόπιμο αφενός μεν να προβούμε σε μια επισκόπηση της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΕΔΔΑ, προκειμένου να εντοπίσουμε σε ποιες περιπτώσεις εφαρμόστηκε το άρθρο 2 και σε ποιες το άρθρο 8, αφετέρου δε να εξετάσουμε την ανάδυση ενός «υπο-δικαιώματος» στην προστασία του περιβάλλοντος (I). Σε δεύτερο στάδιο, θα επιχειρήσουμε, υπό το φως της πλέον πρόσφατης νομολογίας, αλλά και της προηγηθείσας επισκόπησης, και αφού πρώτα επισημάνουμε τις συνέπειες της επιλογής νομικής βάσης, να ανεύρουμε τα κριτήρια επιλογής της (II).

I. Η προωθημένη προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του ΕΔΔΑ

Παρά την έλλειψη ρητής σχετικής νομικής βάσης, το ΕΔΔΑ εντάσσει την προστασία του περιβάλλοντος στα ήδη κατοχυρωμένα στο κύριο σώμα της Σύμβασης δικαιώματα. Η χαρτογράφηση της περιβαλλοντικής νομολογίας του Δικαστηρίου επιτρέπει μια συστηματοποίηση των αποφάσεων με κριτήριο τη νομική βάση που επιλέγεται κάθε φορά. Η εδώ μελετώμενη όμως απόφαση *Cannavacciuolo* έρχεται να ανατρέψει εν μέρει αυτήν την κατηγοριοποίηση, τροποποιώντας το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2 (Α) και, συνακόλουθα, ισχυροποιώντας το φερόμενο ως κατοχυρωθέν από τη νομολογία δικαίωμα στην προστασία του ατόμου από κάθε περιβαλλοντική ρύπανση (Β).

A. Η διττή νομική βάση για την προστασία του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ

Η περιβαλλοντική νομολογία του ΕΔΔΑ έχει να παρουσιάσει αποφάσεις που βασίστηκαν τόσο στο άρθρο 2 όσο και το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Ενδεικτικά, στην πλέον γνωστή υπόθεση *Öneryildiz κατά Τουρκίας*¹³, ο αιτών ζούσε πλησίον ενός δημοτικού χώρου υγειονομικής ταφής απορριμμάτων, ο οποίος λειτουργούσε κατά παράβαση των τεχνικών απαιτήσεων, γεννώντας κίνδυνο για την υγεία των περιοίκων. Μετά από έκρηξη μεθανίου που σημειώθηκε στις 28 Απριλίου 1993, προκλήθηκε κατολίσθηση, η οποία προκάλεσε αφενός μεν το θάνατο τριάντα εννέα ανθρώπων, αφετέρου δε την καταστροφή ορισμένων παραπηγμάτων που βρίσκονταν κοντά.

¹³ ΕΔΔΑ, 30 Νοεμβρίου 2004, *Öneryildiz κατά Τουρκίας*, n° 48939/99.

Σημειώνοντας την παράλειψη λήψης προληπτικών μέτρων, την πολιτική ανοχής που εφαρμόστηκε μέσω κυρίως της νομιμοποίησης αυθαιρέτων αλλά και την ανεπάρκεια του ρυθμιστικού πλαισίου καθώς και τη μη εφαρμογή του υπάρχοντος, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε την παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή, όπως αυτό κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 της Σύμβασης. Η παραβίαση συνίστατο στη μη συμμόρφωση με τη θετική υποχρέωση που βαραίνει τα συμβαλλόμενα κράτη, δυνάμει του εν λόγω άρθρου, να λαμβάνουν εγκαίρως επαρκή και ουσιαστικά μέτρα για να προστατεύσουν τις ζωές των κατοίκων από γνωστό και άμεσο κίνδυνο, που, στη συγκεκριμένη περίπτωση προερχόταν από δραστηριότητα υπό την ευθύνη του τουρκικού κράτους.

Η υπόθεση *Brincat και άλλοι κατά Μάλτας*¹⁴ είναι ίσως ακόμη περισσότερο διαφωτιστική. Οι αιτούντες της εν λόγω υπόθεσης ήταν εργαζόμενοι στο κρατικό ναυπηγείο της Μάλτας (Malta Drydocks Corporation). Στο πλαίσιο της εργασίας τους, και συγκεκριμένα κατά την επισκευή μηχανημάτων με μονώσεις αμιάντου, εκτίθονταν συστηματικά σε αμίαντο. Ένας από τους εργαζομένους πέθανε από καρκίνο (μεσοθηλίωμα) σχετιζόμενο με την έκθεση σε αμίαντο, ενώ άλλοι αιτούντες εμφάνισαν αναπνευστικά και πνευμονικά προβλήματα. Το Δικαστήριο διαπίστωσε, για μεν την περίπτωση του θανάτου παραβίαση του άρθρου 2, για δε την περίπτωση των ασθενειών, παραβίαση του άρθρου 8. Αμφότερες οι παραβιάσεις βασίστηκαν στη μη συμμόρφωση προς τις θετικές υποχρεώσεις που απορρέουν από τα δύο αυτά άρθρα και οι οποίες απαιτούν τη θέσπιση και εφαρμογή κατάλληλου νομικού και διοικητικού πλαισίου, τη λήψη πρακτικών και αποτελεσματικών μέτρων προστασίας καθώς και την ενημέρωση των εργαζομένων για τους κινδύνους που διατρέχουν λόγω της έκθεσης στο πλαίσιο της εργασίας τους σε συγκεκριμένους κινδύνους. Η διάστιξη στην επιλογή της νομικής βάσης φάνηκε έτσι ότι βασίστηκε στο αποτέλεσμα της έκθεσης: αν αυτό οδηγεί σε θάνατο, η παραβίαση εδράζεται στο άρθρο 2, αν δε οδηγεί σε σοβαρά προβλήματα υγείας, ως κατάλληλη νομική βάση κρίνεται το άρθρο 8.

Η τεχνική των θετικών υποχρεώσεων επιστρατεύθηκε και στην επίσης εμβληματική υπόθεση *Boudaïeva και άλλοι κατά Ρωσίας*¹⁵. Στη συγκεκριμένη υπόθεση, οι αιτούντες – κάτοικοι της πόλης Tygnauz – υπέστησαν ζημιές στην ακίνητη περιουσία τους ενώ συγγενείς τους σκοτώθηκαν λόγω κατολισθήσεων λάσπης (mudflow) που σημειώθηκαν έπειτα από καταρρακτώδεις βροχές. Οι εν λόγω κατολισθήσεις δεν ήταν πρωτοφανές φαινόμενο, από δε τη σοβιετική εποχή υπήρχε σύστημα αντιπλημμυρικών έργων και έγκαιρης προειδοποίησης, του οποίου η συντήρηση και λειτουργία αμελήθηκε συν τω χρόνω. Ως εκ τούτου, η μη λήψη των απαραίτητων προληπτικών μέτρων για την προστασία της ζωής από ακραία φυσικά φαινόμενα κρίθηκε από το Δικαστήριο ότι συνιστά παραβίαση των θετικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το ουσιαστικό σκέλος του

¹⁴ ΕΔΔΑ, 24 Ιουλίου 2014, *Brincat και άλλοι κατά Μάλτας*, n°s 60908/11, 62110/11, 62129/11, 62312/11 και 62338/11.

¹⁵ ΕΔΔΑ, 20 Μαρτίου 2008, *Boudaïeva και άλλοι κατά Ρωσίας*, n°s 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 και 15343/02.

άρθρου 2. Έτσι, παρά τη γνώση εκ μέρους των αρχών της φύσης αλλά και της πιθανότητας επανεμφάνισης του φαινομένου, αυτές δεν μερίμνησαν για την ύπαρξη σχεδίου εκκένωσης ούτε για τη συντήρηση του συστήματος αντιπλημμυρικών έργων και έγκαιρης προειδοποίησης, παραβιάζοντας έτσι το δικαίωμα στη ζωή.

Παρόμοια είναι τα πραγματικά περιστατικά και στην υπόθεση *Kolyadenko κατά Ρωσίας*¹⁶. Συγκεκριμένα, οι αιτούντες – κάτοικοι της πόλης Vladivostok – υπέστησαν ζημίες στην ακίνητη περιουσία τους από πλημμύρες που προκλήθηκαν από έντονες βροχοπτώσεις. Οι πλημμύρες επιδεινώθηκαν από την απόφαση των τοπικών αρχών να ανοίξουν τις θυρίδες απορροής του φράγματος της δεξαμενής Pionerskoye, το οποίο λειτουργούσε πρωτίστως για παροχή νερού και όχι για αντιπλημμυρική προστασία, απελευθερώνοντας έτσι μεγάλο όγκο νερού χωρίς προειδοποίηση. Η διαφορά με την υπόθεση *Boudaïeva* έγκειται στο γεγονός ότι από τις πλημμύρες αυτές δεν υπήρξε θάνατος. Εντούτοις, το ΕΔΔΑ έκρινε σκόπιμο να διαπιστώσει παραβίαση του άρθρου 2, λόγω του πραγματικού και αμέσου κινδύνου για τη ζωή των κατοίκων. Η απουσία επαρκούς προληπτικού ελέγχου και η μη έγκαιρη ενημέρωση του πληθυσμού συνθέτουν το περιεχόμενο της παραβίασης της θετικής υποχρέωσης που απορρέει από το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ.

Τέλος, μια παλαιότερη υπόθεση¹⁷ επιβεβαιώνει ότι η απώλεια ζωής δε συνιστά προϋπόθεση εφαρμογής του άρθρου 2. Ο πατέρας της αιτούσας ήταν μέλος του Βρετανικού Βασιλικού Ναυτικού και, το 1958, συμμετείχε σε στρατιωτικές δοκιμές πυρηνικών όπλων στα νησιά Christmas (Kiribati). Η αιτούσα ισχυρίστηκε ότι εκτέθηκε σε ραδιενέργεια μέσω του πατέρα της, γεγονός που κατά την ίδια οδήγησε στην εμφάνιση λευχαιμίας όταν ήταν 4 ετών. Παρά το γεγονός ότι το Δικαστήριο έκρινε ότι λόγω ανεπαρκών αποδείξεων δεν μπορεί να διαπιστωθεί παραβίαση του άρθρου 2, έσπευσε να επισημάνει ότι το τελευταίο βρίσκει εφαρμογή στην υπόθεση και ότι εξ αυτού απορρέει η θετική υποχρέωση να λαμβάνονται κατάλληλα μέτρα για την προστασία ατόμων των οποίων η ζωή βρίσκεται σε πραγματικό και άμεσο κίνδυνο που το κράτος γνωρίζει ή όφειλε να γνωρίζει.

Παρά, εντούτοις, τα παραπάνω παραδείγματα, που μαρτυρούν τη δυνατότητα υιοθέτησης του άρθρου 2 ως νομικής βάσης σε περιβαλλοντικές υποθέσεις, το Δικαστήριο έχει μέχρι σήμερα προκρίνει το άρθρο 8, σε υποθέσεις που άγονται ενώπιόν του και αφορούν περιβαλλοντική ρύπανση. Αποτελεί έτσι παγιωμένη νομολογία ότι το άρθρο 8 καλύπτει ένα ευρύ σύνολο συμφερόντων τα οποία μπορεί να θιγούν από ένα ρυπασμένο περιβάλλον, όπως η υγεία, η προσωπική ηρεμία και η απόλαυση της κατοικίας. Τούτο αποδίδεται ενίοτε στο γεγονός ότι η

¹⁶ ΕΔΔΑ, 28 Φεβρουαρίου 2012, *Kolyadenko κατά Ρωσίας*, n°s 17423/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05 και 35673/05.

¹⁷ ΕΔΔΑ, 9 Ιουνίου 1998, *L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 14/1997/798/1001.

αιτιώδης συνάφεια αποδεικνύεται ευκολότερα επί τη βάσει του άρθρου 8 απ' ό,τι στο πλαίσιο του δικαιώματος στη ζωή, καθώς, στην πρώτη περίπτωση, αρκεί να αποδειχθεί ότι η ρύπανση προκάλεσε μείωση της ευεξίας και της ποιότητας ζωής του προσφεύγοντος¹⁸.

Χαρακτηριστικό είναι έτσι το παράδειγμα της υπόθεσης *López Ostra κατά Ισπανίας*¹⁹, η οποία και εγκαινίασε τη σχετική νομολογία. Η προσφεύγουσα της υπόθεσης αυτής κατοικούσε σε απόσταση περίπου 12 μέτρων από μονάδα επεξεργασίας αστικών λυμάτων και αποβλήτων, η οποία παρουσίασε σοβαρά τεχνικά προβλήματα: εξέπεμπε δυσάρεστες οσμές, παρήγαγε καπνούς και αναθυμιάσεις και προκαλούσε ηχορύπανση. Το Δικαστήριο έκρινε ότι προκειμένου να υπάρξει παραβίαση του άρθρου 8, δεν απαιτείται να αποδειχθεί σοβαρή βλάβη της υγείας²⁰. Αρκεί να διαπιστωθεί ότι η ρύπανση είχε ουσιαστική αρνητική επίδραση στην ευημερία και την ποιότητα ζωής του ατόμου, εμποδίζοντας την άνετη απόλαυση της κατοικίας του.

Στο πνεύμα αυτής της νομολογίας κρίθηκε και η υπόθεση *Di Sarno και άλλοι κατά Ιταλίας*²¹. Οι αιτούντες της υπόθεσης ήταν κάτοικοι της Νάπολης και γειτονικών περιοχών. Από το 1994 έως το 2009, η περιοχή βρισκόταν σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης λόγω της αδυναμίας συλλογής, μεταφοράς και επεξεργασίας απορριμμάτων. Κατά τη διάρκεια διαφόρων χρονικών διαστημάτων, οι δρόμοι ήταν γεμάτοι από συσσωρευμένα σκουπίδια για εβδομάδες ή και μήνες, ενώ υπήρχαν καταγγελίες για εκπομπές τοξικών ουσιών από παράνομες χωματερές, καύση απορριμμάτων και απόβλητα που περιείχαν επικίνδυνες ουσίες. Η κατάσταση είχε επιπτώσεις στην καθημερινή ζωή, στην υγεία και στο περιβάλλον. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η μακρόχρονη και επαναλαμβανόμενη αδυναμία των ιταλικών αρχών να εξασφαλίσουν την αποκομιδή και την ασφαλή διαχείριση των απορριμμάτων, σε συνδυασμό με την έκθεση των κατοίκων σε κινδύνους για την υγεία, συνιστά παραβίαση του άρθρου 8. Δεν ήταν ωστόσο απαραίτητο να αποδειχθεί συγκεκριμένη βλάβη στην υγεία των αιτούντων· η σοβαρή υποβάθμιση της ποιότητας ζωής θεωρήθηκε αρκετή για την κατάφαση της παραβίασης του άρθρου 8.

Συναφή ήταν τα πραγματικά περιστατικά και στην υπόθεση *Locascia και άλλοι κατά Ιταλίας*²², η οποία μάλιστα αφορά την ίδια περιοχή με αυτήν της υπόθεσης *Cannavacciuolo*. Συγκεκριμένα, οι αιτούντες – κάτοικοι των περιοχών Caserta και San Nicola la Strada της Καμπανίας – προσέφυγαν

¹⁸ Zirulia S., « A New Step in the Greening of the Right to Life, The ECtHR Judgment on the Land of Fires », Verfassungsblog, 20 Φεβρουαρίου 2025, [https://verfassungsblog.de/right-to-life-echr-pollution/#:~:text=The%20ECtHR%20Judgment%20on%20the%20Land%20of%20Fires&text=Italy%20of%2030%20January%202025,%E2%80%9D%20\(Terra%20dei%20Fuochi\)](https://verfassungsblog.de/right-to-life-echr-pollution/#:~:text=The%20ECtHR%20Judgment%20on%20the%20Land%20of%20Fires&text=Italy%20of%2030%20January%202025,%E2%80%9D%20(Terra%20dei%20Fuochi)) (πρόσβαση 30.09.2025).

¹⁹ ΕΔΔΑ, 9 Δεκεμβρίου 1994, *López Ostra κατά Ισπανίας*, n°16798/90.

²⁰ *Ibid*, para. 51.

²¹ ΕΔΔΑ, 10 Ιανουαρίου 2012, *Di Sarno και άλλοι κατά Ιταλίας*, n° 30765/08.

²² ΕΔΔΑ, 19 Οκτωβρίου 2023, *Locascia και άλλοι κατά Ιταλίας*, n° 35648/10.

για την μακροχρόνια κρίση διαχείρισης απορριμμάτων στην περιοχή. Από το 1994 έως το 2009, κατά την κατάσταση έκτακτης ανάγκης στην Καμπανία, υπήρχε σοβαρή αποτυχία στην αποκομιδή, επεξεργασία και διάθεση των απορριμμάτων. Οι ιταλικές αρχές απέτυχαν να υλοποιήσουν επαρκή μέτρα απορρύπανσης και δεν σταμάτησαν την μόλυνση του εδάφους, του νερού και του αέρα στην περιοχή. Έτσι, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8, καθώς οι ιταλικές αρχές δεν εξασφάλισαν την αποτελεσματική διαχείριση των απορριμμάτων, επηρεάζοντας αρνητικά τη ζωή των κατοίκων.

Η παραπάνω επισκόπηση της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΕΔΔΑ επιτρέπει αφενός μεν την κατάταξη των ως άνω αποφάσεων σε δύο ευρύτερες κατηγορίες, αφετέρου δε καταδεικνύει την πρωτοτυπία αλλά και τη σημασία της απόφασης *Cannavacciuolo*. Η πρώτη κατηγορία (*Öneryildiz* κατά *Τουρκίας*, *Brincat* και *άλλοι κατά Μάλτας*, *Boudaïena* και *άλλοι κατά Ρωσίας*, *Kolyadenko* κατά *Ρωσίας* και *L.C.B.* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου*) περιλαμβάνει αποφάσεις στις οποίες το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβιάσεις που αφορούσαν αποκλειστικά μεμονωμένα ή σαφώς προσδιορίσιμα γεγονότα, τα οποία είχαν ως αποτέλεσμα θανάτους. Έτσι, στην απόφαση *Boudaïena* επρόκειτο για κατολίσθηση, στην απόφαση *Öneryildiz*, για την έκρηξη χωματερής, στην υπόθεση *Brincat*, για παρατεταμένη έκθεση σε αμίαντο σε συγκεκριμένο εργασιακό περιβάλλον, στην υπόθεση *Kolyadenko* για ζημίες σε κτίρια συνεπεία πλημμυρών και στην υπόθεση *L.C.B.* για έκθεση σε ραδιενέργεια κατά τη διάρκεια πυρηνικών δοκιμών. Αντιθέτως, η δεύτερη κατηγορία (*López Ostra* κατά *Ισπανίας*, *Di Sarno* και *άλλοι κατά Ιταλίας* και *Locascia* και *άλλοι κατά Ιταλίας*) περιλαμβάνει υποθέσεις που αφορούσαν περιβαλλοντική μόλυνση, παρατεταμένη δηλαδή έκθεση κατοίκων σε περιβαλλοντικούς ρύπους. Οι προσφεύγοντες αυτής της δεύτερης κατηγορίας επηρεάζονταν από ανθρωπογενείς δραστηριότητες, στις οποίες δεν συμμετείχαν κατ' ουδένα τρόπο (λ.χ. ως εργαζόμενοι, όπως στην υπόθεση *Brincat*). Με άλλα λόγια, η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει καιρικά φαινόμενα και έκθεση σε επικίνδυνες ουσίες στο πλαίσιο συμβατικής σχέσης ενώ η δεύτερη περιβαλλοντικές ρυπάνσεις με γνωστή, προσδιορίσιμη αιτία και συνέπειες στους περιοίκους.

Ακριβώς σε τούτο το σημείο έγκειται η ιδιαιτερότητα της απόφασης *Cannavacciuolo*. Για πρώτη φορά, το Δικαστήριο του Στρασβούργου, στο πλαίσιο υπόθεσης που αφορούσε γενικευμένη περιβαλλοντική μόλυνση, αντί να υιοθετήσει ως νομική βάση το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ επέλεξε το άρθρο 2, δίχως μάλιστα, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω, να ασχοληθεί με την ενδεχόμενη παραβίαση του άρθρου 8. Αν μάλιστα συνυπολογιστεί το γεγονός ότι το Δικαστήριο σε παλαιότερες – απολύτως συναφείς υποθέσεις – αφορώσες δηλαδή την ίδια περιοχή και εν πολλοίς το ίδιο πρόβλημα (*Di Sarno* και *άλλοι κατά Ιταλίας* και *Locascia* και *άλλοι κατά Ιταλίας*), είχε στηρίξει τις αποφάσεις του στο άρθρο 8, η καινοτομία της απόφασης *Cannavacciuolo* λαμβάνει χαρακτηριστικά αλλαγής πλεύσης του ΕΔΔΑ προς μια κατεύθυνση αυστηροποίησης της

περιβαλλοντικής του νομολογίας. Η τάση αυτή, όπως σχολιάσαμε και παλαιότερα²³, μαρτυράται και στην πρόσφατη κλιματική νομολογία του Δικαστηρίου, και δη στην απόφαση *KlimaSeniorinnen*²⁴, όπου για πρώτη φορά διαπιστώθηκε παραβίαση της ΕΣΔΑ λόγω μη επαρκούς καταπολέμησης του κλιματικού φαινομένου. Και στην απόφαση *KlimaSeniorinnen*, το ΕΔΔΑ ακολούθησε την νομολογία *López Ostra*, εφαρμόζοντας το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, μιας και επρόκειτο για παρατεταμένη έκθεση σε ένα γενικευμένης (παγκόσμιας) κλίμακας περιβαλλοντικό φαινόμενο. Ως εκ τούτου, η νομολογία *Cannavacciuolo* σημαίνει μια επέκταση του πεδίου εφαρμογής του άρθρου 2, το οποίο δεν περιορίζεται πλέον σε αυστηρά και σαφώς προσδιορίσιμα μεμονωμένα γεγονότα αλλά περικλείει και μεγάλης κλίμακας περιβαλλοντικές ρυπάνσεις.

B. Το παρεπόμενο (υπο-)δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος

Η απόφαση του ΕΔΔΑ να προστατεύσει το περιβάλλον επί τη βάσει των άρθρων 2 και 8 αναζωπύρωσε στη νομική θεωρία το ερώτημα περί της υπάρξεως ενός ατομικού δικαιώματος προστασίας έναντι κάθε περιβαλλοντικής μόλυνσης ή κάθε άλλου κινδύνου που μπορεί να απειλήσει την ανθρώπινη ζωή, υγεία ή ευημερία. Η άποψη αυτή εκφράστηκε ήδη στην εν μέρει συγκλίνουσα εν μέρει αποκλίνουσα γνώμη του δικαστή Tim Eicke στην υπόθεση *KlimaSeniorinnen*. Επικρίνοντας την απόφαση των συναδέλφων του να θεωρήσουν ότι στο πλαίσιο της εξελικτικής ερμηνείας («evolutive interpretation») η προστασία του κλίματος επαφίεται στον ελεγκτικό ρόλο του ΕΔΔΑ, ο βρετανός δικαστής επισημαίνει ότι μια τέτοια απόφαση στην πραγματικότητα δημιουργεί ένα νέο δικαίωμα επί τη βάσει του άρθρου 8 και, ενδεχομένως, του άρθρου 2, για την αποτελεσματική προστασία «έναντι σοβαρών δυσμενών συνεπειών στην ζωή, την υγεία, την ευημερία και την ποιότητα ζωής, που προκύπτουν από τις επιβλαβείς επιπτώσεις και τους κινδύνους που προκαλεί η κλιματική αλλαγή»²⁵ και/ή επιβάλλει μια νέα «πρωταρχική υποχρέωση» στα συμβαλλόμενα μέρη «να θεσπίσουν και να εφαρμόζουν αποτελεσματικά στην πράξη κανονισμούς και μέτρα ικανά να μετριάσουν τις υφιστάμενες και δυνητικά μη αναστρέψιμες μελλοντικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής»²⁶, καλύπτοντας τόσο τις εκπομπές που προέρχονται από την εδαφική τους δικαιοδοσία όσο και τις «ενσωματωμένες εκπομπές» (δηλαδή εκείνες που παράγονται μέσω της εισαγωγής αγαθών και της κατανάλωσής τους). Κατά τον ίδιο δικαστή, κανένα από τα παραπάνω δεν έχει οποιαδήποτε βάση στο άρθρο 8 ή σε οποιαδήποτε άλλη διάταξη ή Πρωτόκολλο της Σύμβασης²⁷.

²³ Βλ. Ζώρζος Ρ., «Το παραδεκτό των κλιματικών προσφυγών ενώπιον των Ευρωπαϊκών Δικαστηρίων», *nomarchia.gr*, 12.6.2024.

²⁴ ΕΔΔΑ, 9 Απριλίου 2024, *Verein Klimaseniorinnen Schweiz* και άλλες κατά Ελβετίας, n° 53600/20.

²⁵ *Ibid*, §§ 519 και 544.

²⁶ *Ibid*, § 545.

²⁷ Eicke T., εν μέρει συγκλίνουσα εν μέρει αποκλίνουσα γνώμη στην ΕΔΔΑ, 9 Απριλίου 2024, *Verein Klimaseniorinnen Schweiz* και άλλες εναντίον Ελβετίας, ό.π., § 4.

Αν η απόφαση *KlimaSeniorinnen* καθιέρωσε αυτό το δικαίωμα στο στενότερο πλαίσιο της προστασίας του κλίματος και στη βάση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, η απόφαση *Cannavacciuolo* επέκτεινε το πεδίο εφαρμογής αυτού του ατομικού δικαιώματος σε κάθε περίπτωση γενικευμένης περιβαλλοντικής ρύπανσης, στη βάση, όμως, του άρθρου 2. Η μετατόπιση της καταγωγής αυτού του νέου δικαιώματος από το δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής στο δικαίωμα στη ζωή, μαρτυρά μια ενίσχυσή του, καθιστώντας το ικανό να αντιπαλαίσει οικονομικά ή παραγωγικά συμφέροντα αντιστρατευόμενα την προστασία του περιβάλλοντος. Κατά τούτο, η απόφαση πρωτοπορεί, καθώς από τη μια εδραιώνει την ύπαρξη του νέου αυτού ατομικού δικαιώματος, ενώ, από την άλλη, το τοποθετεί σε ισχυρότερη νομική βάση.

Ενώ στην υπόθεση *KlimaSeniorinnen* η υιοθέτηση αυτής της εξελικτικής ερμηνείας που άγει στην γένεση του δικαιώματος στην προστασία του περιβάλλοντος, γνώρισε την αντίδραση του βρετανού δικαστή αλλά και μέρους της θεωρίας²⁸, στην υπόθεση *Cannavacciuolo* όχι μόνον δεν εκφράστηκε αντίθετη γνώμη, αλλ' αντιθέτως ο δικαστής Γεώργιος Σεργίδης, στην εν μέρει συγκλίνουσα και εν μέρει αποκλίνουσα γνώμη του αφιερώνει μεγάλο μέρος στην επιχειρηματολογία υπέρ της ύπαρξης και της ενίσχυσης αυτού του νέου δικαιώματος. Στο συγκλίνον με την απόφαση της πλειοψηφίας μέρος της γνώμης του, ο κύριος δικαστής επισημαίνει ότι μία πτυχή του δικαιώματος στη ζωή, βάσει του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ είναι και η προστασία του ατόμου από κάθε περιβαλλοντική ρύπανση και άλλους κινδύνους. Το εν λόγω υπο-δικαίωμα (« sub-right ») περιλαμβάνει την αξίωση να είναι κανείς απαλλαγμένος από περιβαλλοντική ρύπανση ή άλλους περιβαλλοντικούς κινδύνους που ενδέχεται να θέσουν σε κίνδυνο την ανθρώπινη ζωή. Σύμφωνα πάντα με τη γνώμη αυτή, το υπο-δικαίωμα αυτό πηγάζει τόσο από το άρθρο 2, όσο και από το άρθρο 8 καθώς και από διάφορες άλλες διατάξεις της Σύμβασης²⁹.

Ως θεμέλιο της περιβαλλοντικής προστασίας στην ΕΣΔΑ ο Γ. Σεργίδης τοποθετεί τον κανόνα της αποτελεσματικότητας (« the norm of effectiveness ») που ενσωματώνεται στις επιμέρους διατάξεις της. Ο εν λόγω κανόνας, ως θεμελιώδης μήτρα που γεννά, τρέφει και αναπτύσσει ένα δικαίωμα λαμβάνοντας υπόψη το αντικείμενο και τον σκοπό της Σύμβασης, ιδίως του άρθρου 2, συνεπάγεται και την ύπαρξη του σιωπηρού δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον, το οποίο είναι αναπόσπαστο για την άσκηση και απόλαυση του δικαιώματος σεβασμού της ζωής. Το απορρέον από το άρθρο 2 υπο-δικαίωμα αποτελεί ένα σιωπηρό ή υπονοούμενο/παρεπόμενο (« implied »)

²⁸ Βλ. ενδεικτικά Α. Zahar, « With Swiss Seniors the Climate-Litigation Movement Chalks up Another Hollow Victory », *Climate Law*, 2024, vol. 4, n°s 3-4, σελ. 285.

²⁹ Σεργίδης Γ., αποκλίνουσα γνώμη επί της ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*, n^{os} ό.π., § 5.

ατομικό δικαίωμα περιβαλλοντικού χαρακτήρα. Είναι σιωπηρό κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο που το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο αποτελεί σιωπηρό, παρεπόμενο ή δευτερεύον δικαίωμα σε σχέση με το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη βάσει του άρθρου 6 της Σύμβασης^{30,31}.

Η ανάλυση αυτή που κατατείνει στην ανάδυση του εν λόγω υπο-δικαιώματος δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς την επιστράτευση της ευρείας, εξελικτικής και δυναμικής ερμηνείας που συχνά μετέρχεται το Δικαστήριο του Στρασβούργου, προκειμένου να καταστήσει τη Σύμβαση «ζωντανό οργανισμό» («living instrument»), σε μια προσπάθεια προσαρμογής της Σύμβασης στις σύγχρονες συνθήκες και εξελίξεις. Η δυναμική αυτή ερμηνεία έρχεται έτσι να συνδράμει στην ανάπτυξη του κανόνα της αποτελεσματικότητας και να διασφαλίσει ότι τα δικαιώματα της Σύμβασης είναι πάντοτε πρακτικά και αποτελεσματικά («practical and effective»). Κατά την γνώμη του δικαστή, χωρίς την επέκταση του κανόνα της αποτελεσματικότητας και την ανάπτυξη αυτού του υπο-δικαιώματος, μία πτυχή του δικαιώματος στη ζωή θα έμενε ατελής, πλήρως απροστάτευτη και εκτεθειμένη σε περιβαλλοντικούς κινδύνους³².

Η ανάδυση, εντούτοις, ενός τέτοιου υπο-δικαιώματος δεν θα μπορούσε να μείνει στο απυρόβλητο. Είναι ασφαλώς αληθές ότι βρίσκει θερμούς υποστηρικτές στη νομική θεωρία. Υποστηρίζεται επί παραδείγματι ότι η ανάπτυξη ενός τέτοιου υπο-δικαιώματος αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο ευρωπαϊκό σύστημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς αποτελεί το μοναδικό περιφερειακό πλαίσιο προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων που δεν αναγνωρίζει ρητά τα περιβαλλοντικά δικαιώματα. Συνεπώς, η απόφαση αυτή μπορεί να προσφέρει μια ακόμη ώθηση για την υιοθέτηση του, εδώ και καιρό συζητούμενου, πρόσθετου πρωτοκόλλου για το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον, καθώς αναδεικνύει τα επίμονα και εκτεταμένα περιβαλλοντικά προβλήματα σε ολόκληρη την ευρωπαϊκή ήπειρο, τα οποία συνεχίζουν να απειλούν τη δημόσια υγεία και τα ανθρώπινα δικαιώματα³³. Ο δικαστής Σεργίδης, ομοίως, στο προαναφερθέν συγκλίνον μέρος της γνώμης του, επισημαίνει ότι έχει επανειλημμένως υποστηρίξει την ανάγκη για ένα νέο πρωτόκολλο που να αφορά ένα ουσιαστικό δικαίωμα σε ένα υγιές, καθαρό, ασφαλές και βιώσιμο περιβάλλον³⁴.

³⁰ Βλ. ΕΔΔΑ, 21 Φεβρουαρίου 1975, *Golder κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, n° 4451/70.

³¹ Σεργίδης Γ., αποκλίνουσα γνώμη επί της ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*, n°s ό.π., § 6.

³² *Ibid*, § 7.

³³ Krajnyák E., «Up in Smoke? Victim Status in Environmental Litigation before the ECtHR», *EJIL:Talk! – Blog of the European Journal of International Law*, <https://www.ejiltalk.org/up-in-smoke-victim-status-in-environmental-litigation-before-the-ecthr/> (πρόσβαση 30.09.2025).

³⁴ Σεργίδης Γ., αποκλίνουσα γνώμη επί της ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*, n°s ό.π., § 5.

Η κριτική σε αυτή τη θέση φαντάζει σχεδόν αυτονόητη. Η ύπαρξη αιτημάτων για την υιοθέτηση πρωτοκόλλου σχετικού με την προστασία του περιβάλλοντος θα στερείτο ουσιαστικής αξίας αν το (υπο)δικαίωμα αυτό μπορούσε να προστατευθεί επαρκώς από τα ήδη κατοχυρωμένα στη Σύμβαση δικαιώματα. Όπως σημειώσαμε παραπάνω, κατά την πρώτη περίοδο εφαρμογής της ΕΣΔΑ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου απέρριπτε ως απαράδεκτες *rationae materiae* τις προσφυγές που αιτούνταν την προστασία του περιβάλλοντος επί τη βάση των ήδη κατοχυρωμένων δικαιωμάτων³⁵, με την αιτιολογία ότι ούτε η σύμβαση ούτε τα Πρόσθετα Πρωτόκολλά της δεν καθιερώνουν μια τέτοια προστασία^{36,37}. Ο δικαστής Eicke στο επίσης προμνημονευθέν αποκλίνον μέρος της γνώμης του στην υπόθεση *KlimaSeniorinnen* επισημαίνει ότι η ιστορική άρνηση των Συμβαλλομένων Μερών της Σύμβασης να ανταποκριθούν θετικά στις επανειλημμένες εκκλήσεις της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την υιοθέτηση πρόσθετου πρωτοκόλλου στη Σύμβαση, το οποίο θα προέβλεπε δικαίωμα σε ένα καθαρό και υγιές περιβάλλον (και θα παρείχε στο Δικαστήριο δικαιοδοσία να διασφαλίζει την τήρησή του), καθώς και η παράλειψη στο κύριο σώμα της Σύμβασης, όπως ισχύει σήμερα, ενός τέτοιου δικαιώματος δεν μπορεί να παραθεωρηθούν³⁸. Τα συμβαλλόμενα μέρη επέλεξαν εν συνειδήσει να μη συμπεριλάβουν την προστασία του περιβάλλοντος και να μην αναθέσουν στο ΕΔΔΑ τον ελεγκτικό ρόλο και την εποπτεία μιας τέτοιας προστασίας, την ίδια στιγμή που, όπως προαναφέραμε, άλλες περιφερειακές συνθήκες προστασίας των δικαιωμάτων έλαβαν μέριμνα για τη συμπερίληψη ενός τέτοιου δικαιώματος.

Το ζήτημα είναι ακανθώδες. Από τη μια, δεν είναι εύκολο να μη γίνει δεκτό ότι η βλάβη στο περιβάλλον μπορεί να οδηγήσει στην απώλεια ανθρώπινων ζώων ή στην προσβολή της ανθρώπινης υγείας ή στην υποβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων των μολυσμένων περιοχών. Η αποστέρηση από το πεδίο εφαρμογής των αντιστοίχων δικαιωμάτων των ζημιών που πηγάζουν από τη βλάβη στο περιβάλλον θα ισοδυναμούσε με ευνουχισμό τους. Θα ήταν ωσάν το ΕΔΔΑ να εθελotuφλούσε μπροστά σε προφανείς παραβιάσεις των άρθρων 2 και 8. Από την άλλη, η ιστορική ερμηνεία της Σύμβασης προδίδει την προφανή θέληση των συμβαλλομένων κρατών να εξαιρέσουν την περιβαλλοντική προστασία από το πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης. Θεωρούμε, παρά ταύτα, ότι η ιστορική ερμηνεία δεν είναι ικανή να κάμψει τη γραμματική. Αφ' ης στιγμής τα άρθρα 2 και 8 διαλαμβάνουν γενικές ρήτρες που καλύπτουν κάθε αιτία που μπορεί να προκαλέσει βλάβη στη ζωή ή την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, δύσκολα θα μπορούσε να γίνει αντιληπτή η

³⁵ Βλ. ΕΕΔΑ, απόφαση περί απαραδέκτου 5 Αυγούστου 1969, *Dr S. v. the Federal Republic of Germany*, n° 715/60 και ΕΕΔΑ, 13 Μαΐου 1976, *X. Y. v. Federal Republic of Germany*, ό.π.

³⁶ ΕΔΔΑ, 8 Ιουλίου 2003, *Hatton και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, n° 36022/97.

³⁷ Βακάκη Α., Η προστασία του περιβάλλοντος κατά της ΕΣΔΑ και την ΑΣΔΑ, Νόμος + Φύση, 2021, <https://nomosphysis.org.gr/21461/prostasia-toy-perivallontos-kata-tin-esda-kai-tin-asda/> (πρόσβαση 30.09.2025).

³⁸ Eicke T., εν μέρει συγκλίνουσα εν μέρει αποκλίνουσα γνώμη στην ΕΔΔΑ, 9 Απριλίου 2024, *Verein Klimaseniorinnen Schweiz* και άλλες εναντίον Ελβετίας, ό.π., § 19.

εξαίρεση των βλαβών που προέρχονται από περιβαλλοντικές αιτίες, έστω και αν τα συμβαλλόμενα κράτη μερίμνησαν για τη μη συμπερίληψη σχετικού ειδικού δικαιώματος.

Η παραπάνω επιχειρηθείσα επισκόπηση της νομολογίας κομίζει δύο δεδομένα. Πρώτον, το ΕΔΔΑ επί περιβαλλοντικών υποθέσεων (και δη περιπτώσεων γενικευμένης περιβαλλοντικής μόλυνσης) μπορεί να επιστρατεύσει ως νομική βάση τόσο το άρθρο 2 όσο και το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Δεύτερον, κριτήριο για την επιλογή της νομικής βάσης δεν είναι η επέλευση θανάτου. Ούτε στις υποθέσεις *Di Sarno* και *Locascia* ούτε στην υπόθεση *Cannavacciuolo* δεν σημειώθηκαν θάνατοι. Παρά ταύτα, επί των πρώτων το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε στη βάση του άρθρου 8, ενώ επί της δεύτερης επί τη βάση του άρθρου 2. Γεννώνται έτσι αβίαστα τα ερωτήματα αφενός μεν του κατά πόσον η σχετική διαφοροποίηση στη νομική βάση είναι ουσιώδης, αφετέρου δε των κριτηρίων που χρησιμοποιούνται για την επιλογή της κατάλληλης νομικής βάσης.

II. Η διαδικασία επιλογής της νομικής βάσης

Αν η παραβίαση οποιουδήποτε άρθρου της ΕΣΔΑ συνεπαγόταν τις ίδιες συνέπειες (ή ακόμη και την ίδια απαξία), η συζήτηση για την επιλογή της κατάλληλης νομικής βάσης ίσως να κινούνταν αποκλειστικά στο πεδίο της θεωρητικής, ακαδημαϊκής αναζήτησης. Τα διαφορετικά, όμως, αποτελέσματα που απορρέουν από την εφαρμογή των άρθρων 2 και 8 της Σύμβασης (Α) νοσηματοδοτούν την προσπάθεια ανάδειξης των κριτηρίων ή, έστω, της λογικής που καθοδηγεί το Δικαστήριο του Στρασβούργου στην επιλογή της κατάλληλης νομικής βάσης (Β).

A. Οι διαφορετικές συνέπειες από την εφαρμογή των άρθρων 2 και 8 της ΕΣΔΑ

Η στάση του Δικαστηρίου στην απόφαση *Cannavacciuolo* θα μπορούσε ενδεχομένως εύκολα να θεωρηθεί ως μεταστροφή της νομολογίας. Ενώ η νομολογία *López Ostra κατά Ισπανίας* καθιέρωσε ότι επί περιβαλλοντικής μόλυνσης το θιγόμενο δικαίωμα είναι το κατοχυρούμενο στο άρθρο 8 της Σύμβασης, στη νεότερη αυτή απόφαση το ΕΔΔΑ συντελεί μια αλλαγή στάσης και θεωρεί πλέον ως κατάλληλη βάση το άρθρο 2. Την εικασία αυτή φρόντισε γρήγορα να διαλύσει το Δικαστήριο στην υπόθεση *L.F. και άλλοι κατά Ιταλίας*³⁹. Η υπόθεση αφορούσε την παράλειψη των ιταλικών αρχών να λάβουν μέτρα προστασίας με σκοπό την ελαχιστοποίηση ή εξάλειψη των επιπτώσεων της ρύπανσης, η οποία φερόταν να προκαλείται από τη συνεχιζόμενη λειτουργία χυτηρίου που βρισκόταν κοντά στις κατοικίες των προσφευγόντων, στον δήμο του Σαλέρνο. Παρότι η απόφαση

³⁹ ΕΔΔΑ, 6 Μαΐου 2025, *L.F. και άλλοι κατά Ιταλίας*, n° 52854/18.

Cannavacciuolo φαινόταν να έχει δημιουργήσει ένα προηγούμενο υπέρ της υιοθέτησης του άρθρου 2 ως νόμιμης βάσης, το Δικαστήριο (και μάλιστα το ίδιο – πρώτο – τμήμα) επέλεξε, χωρίς να κάνει την παραμικρή αναφορά στην μόλις προ τετραμήνου υιοθετηθείσα απόφαση *Cannavacciuolo*, να αποφανθεί αυτή τη φορά στη βάση του άρθρου 8 της Σύμβασης. Καταδίκασε την Ιταλία για παράλειψη εκπλήρωσης των θετικών της υποχρεώσεων στον τομέα της περιβαλλοντικής προστασίας που απορρέουν από τη διάταξη αυτή. Με τον τρόπο αυτό, το Δικαστήριο ανέτρεψε για μια ακόμη φορά τα δεδομένα, καθιστώντας ακόμη πιο δύσκολη τη συστηματοποίηση των σχετικών υποθέσεων.

Προτού όμως επιχειρήσουμε να εξεύρουμε τα κριτήρια τα οποία φαίνεται να καθορίζουν την επιλογή της νομικής βάσης, είναι σκόπιμο να υπογραμμίσουμε τη σημασία της επιλογής της νομικής βάσης. Θα ήταν λάθος να θεωρηθεί ότι η παραβίαση των δύο άρθρων της Σύμβασης (2 και 8) δεν άγει παρά στο ίδιο αποτέλεσμα, αυτό της κατάφασης της μη τήρησης της ΕΣΔΑ. Είναι αληθές ότι, στις περιβαλλοντικές υποθέσεις, οι θετικές υποχρεώσεις βάσει των άρθρων 2 και 8 της Σύμβασης παρουσιάζουν σημεία επικάλυψης· οι προσβολές της υγείας μπορούν, ανάλογα με τις περιστάσεις, να υπάγονται είτε στη μία είτε στην άλλη από αυτές τις διατάξεις. Ωστόσο, αυτή η επικάλυψη δεν μπορεί να οδηγήσει στη θεώρηση των δικαιωμάτων αυτά ως αλληλοεναλλάξιμων (« interchangeable »)⁴⁰.

Η προστασία που παρέχεται από το άρθρο 8 είναι πιο ευέλικτη, στο μέτρο που το κράτος επιτρέπεται να περιορίσει το δικαίωμα αυτό εφαρμόζοντας τον κλασικό έλεγχο αναλογικότητας, ακόμη και για τη διασφάλιση οικονομικών συμφερόντων⁴¹. Έτσι, όταν ένα κράτος καθορίζει το κανονιστικό πλαίσιο που εφαρμόζεται στις ρυπογόνες δραστηριότητες, απολαύει ευρείας διακριτικής ευχέρειας ώστε να σταθμίζει τα διάφορα συμφέροντα που διακυβεύονται, συμπεριλαμβανομένων εκείνων, πιο αφηρημένων, που συνδέονται με την «ευημερία» των προσώπων. Αντιθέτως, το δικαίωμα στη ζωή απολαύει σχεδόν απόλυτης προστασίας. Η προσβολή του μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο σε αυστηρά καθορισμένες περιστάσεις (νόμιμη άμυνα, νόμιμη σύλληψη, καταστολή ταραχών), οι οποίες δεν βρίσκουν εφαρμογή στις περιβαλλοντικές διαφορές⁴². Εφόσον η προσβολή του εγγυημένου δικαιώματος συνίσταται αποκλειστικά στην καταγγελλόμενη κρατική παράλειψη, τότε δεν μπορεί να υπάρξει καμία «δίκαιη στάθμιση», καθώς

⁴⁰ Heri C., « Vindicating the ECtHR's Role in Environmental Matters: Cannavacciuolo and Others v. Italy », Strasbourg observers, <https://strasbourgobservers.com/2025/03/11/vindicating-the-ecthrs-role-in-environmental-matters-cannavacciuolo-and-others-v-italy/> (πρόσβαση 30.09.2025).

⁴¹ Βλ. την παράγραφο 2 του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ : « Δεν επιτρέπεται παρέμβαση δημόσιας αρχής στην άσκηση αυτού του δικαιώματος, εκτός εάν η εν λόγω παρέμβαση προβλέπεται από τον νόμο και αποτελεί μέτρο το οποίο, σε μια δημοκρατική κοινωνία, είναι αναγκαίο για την εθνική ασφάλεια, τη δημόσια ασφάλεια, την οικονομική ευημερία της χώρας, την προάσπιση της τάξης και την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων ».

⁴² Zirulia S., « A New Step in the Greening of the Right to Life, The ECtHR Judgment on the Land of Fires », Verfassungsblog, 20 février 2025, ό.π.

η θετική υποχρέωση πρέπει να είναι εξίσου «απόλυτη» με την αντίστοιχη αρνητική υποχρέωση⁴³. Εάν, επί παραδείγματι, το κράτος κατέχει πληροφορίες σχετικές με το δικαίωμα στη ζωή των προσφευγόντων, καμία δικαιολόγηση της παράλειψης, βασισμένη στην προστασία άλλου συμφέροντος, δεν μπορεί να γίνει δεκτή⁴⁴. Αυτό ακριβώς επισημαίνει το Δικαστήριο στην απόφαση *Cannavacciuolo*, διαπιστώνοντας την ανεπάρκεια των ιταλικών αρχών να προστατεύσουν τη ζωή των προσφευγόντων, παρότι γνώριζαν τον κίνδυνο στον οποίο αυτοί εκτίθεντο. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται από την απόφαση *L.F.* της 6ης Μαΐου 2025, η οποία, υιοθετώντας το άρθρο 8 ως νομική βάση, φροντίζει να διευκρινίσει ότι η ιταλική κυβέρνηση υποχρεούτο να χειριστεί την κατάσταση με τη δέουσα επιμέλεια και να «λάβει υπόψη το σύνολο των αντικρουόμενων συμφερόντων»⁴⁵. Μια τέτοια απαίτηση στάθμισης των συγκρουόμενων συμφερόντων απουσιάζει πλήρως από την απόφαση *Cannavacciuolo*, η οποία στηρίζεται στο άρθρο 2.

Πέραν αυτής της πρώτης διαφοράς μεταξύ των δύο άρθρων και η οποία αφορά τη δυνατότητα στάθμισης, εφαρμογής δηλαδή της αρχής της αναλογικότητας, μια δεύτερη ουσιώδης διαφορά εντοπίζεται στο γεγονός ότι το άρθρο 2 της Σύμβασης, εν συγκρίσει προς το άρθρο 8, επιβάλλει στα κράτη σαφώς αυστηρότερες και λεπτομερέστερες θετικές υποχρεώσεις όσον αφορά την καταστολή των προσβολών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το άρθρο 8, ερμηνευόμενο σε συνδυασμό με το άρθρο 3, επιβάλλει στα κράτη μόνο την ποινικοποίηση των εκ προθέσεως προσβολών⁴⁶. Αντιθέτως, το άρθρο 2 θεωρείται ότι επεκτείνει την υποχρέωση αυτή και στις προσβολές που προκύπτουν από βαριά αμέλεια ή απερισκεψία, διευρύνοντας έτσι το πεδίο των συμπεριφορών που πρέπει να αποτελούν αντικείμενο ουσιαστικής καταστολής⁴⁷. Στην απόφαση *Cannavacciuolo*, όμως, έχει ενδιαφέρον να παρατηρηθεί ότι το Δικαστήριο δεν απαιτεί ρητά την κίνηση ποινικών διώξεων. Παρότι εκφράζει σοβαρές αμφιβολίες ως προς την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών που κινήθηκαν από τις ιταλικές αρχές, δεν θεμελιώνει την καταδίκη του αποκλειστικά σε αυτήν την έλλειψη, η οποία άλλωστε εξετάζεται στο τέλος της

⁴³ Vav Drooghenbroeck S., *La proportionnalité dans le droit de la Convention européenne des droits de l'Homme, Prendre l'idée simple au sérieux*, 2001, Presses universitaires Saint-Louis Bruxelles, σελ. 141. Σύμφωνα με την Françoise Tulkens, το δικαίωμα στη ζωή πρόκειται περί ενός απολύτου, μη υποκειμένου σε παρέκκλιση δικαιώματος, με μόνη εξαίρεση εκείνη που προβλέπεται στο άρθρο 15, παράγραφος 2, της ΕΣΔΑ, ήτοι «την περίπτωση θανάτου ως συνέπεια νόμιμων πολεμικών πράξεων» (F. Tulkens, « Article 2, Droit à la vie », σε F. Picod, C. Rizcallah et S. Van Drooghenbroeck (επιμ.), *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne, Commentaire article par article, op. cit.*, σελ. 71 και ιδίως σελ. 75).

⁴⁴ Madelaine C., *La technique des obligations positives en droit de la Convention européenne des droits de l'Homme*, Dalloz, 2014, σελ. 324.

⁴⁵ ΕΔΔΑ, 6 Μαΐου 2025, *L.F. και άλλοι κατά Ιταλίας*, n° 52854/18, § 158.

⁴⁶ Βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, 20 Φεβρουαρίου 2020, *Υ κατά Βουλγαρίας*, n° 41990/18, σχετικά με σεξουαλικές κακοποιήσεις, ή ΕΔΔΑ, 11 Φεβρουαρίου 2020, *Buturugă κατά Ρουμανίας*, n° 56867/15, αναφορικά με περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας.

⁴⁷ ΕΔΔΑ, 30 Νοεμβρίου 2004, *Öneryildiz κατά Τουρκίας*, n° 48939/99.

ανάλυσης⁴⁸. Η κύρια αιτιολογία της απόφασης έγκειται στη διαπίστωση ότι δεν καταβλήθηκε καμία σημαντική προσπάθεια αντιμετώπισης του προβλήματος κατά τρόπο συστηματικό, συνολικό και συντονισμένο. Πρόκειται, επομένως, περί μιας ολιστικής προσέγγισης, βασισμένης στη συνολική αξιολόγηση της δράσης (ή της αδράνειας) του κράτους, που οδηγεί το Δικαστήριο στη διαπίστωση παραβίασης. Η έλλειψη ποινικών μέτρων αφεαυτής δεν φαίνεται ικανή να οδηγήσει στο αποτέλεσμα αυτό. Υπό το πρίσμα αυτό, πρέπει να γίνει δεκτό ότι στις περιπτώσεις όπου η βλάβη προκύπτει από παραλείψεις, η προσφυγή σε ποινικές διώξεις δεν αποτελεί απόλυτη απαίτηση στο πλαίσιο των δικονομικών υποχρεώσεων που απορρέουν από τη Σύμβαση. Αντιθέτως, εφόσον τέτοιες διαδικασίες προβλέπονται από το εσωτερικό δίκαιο, πρέπει να εφαρμόζονται αποτελεσματικά, προκειμένου να ικανοποιηθεί η απαίτηση αποτελεσματικότητας που, όπως προεπισημάνθηκε, είναι εγγενής σε αυτήν την υποχρέωση⁴⁹.

Καθίσταται έτσι σαφές ότι η επιλογή της νομικής βάσης στις περιβαλλοντικές υποθέσεις, ιδίως δε στις περιπτώσεις που αφορούν μεγάλης κλίμακας περιβαλλοντικές μολύνσεις, δεν είναι άνευ συνεπειών. Ο απόλυτος χαρακτήρας του δικαιώματος στη ζωή, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 2, καθώς και οι αυστηρότερες απαιτήσεις ως προς την ποινικοποίηση των πράξεων και – κυρίως – των παραλείψεων, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η καθεμιά εκ των δύο αυτών νομικών βάσεων παράγουν ενίοτε ουσιωδώς διαφορετικά έννομα αποτελέσματα. Αν μη τι άλλο, είναι νομικά ενδιαφέρον να εντοπιστούν τα κριτήρια επιλογής της νομικής βάσης, ειδικά υπό το πρίσμα της νέας περιβαλλοντικής νομολογίας που φάνηκε να επανακαθορίζει τα πεδία εφαρμογής του δικαιώματος στη ζωή και του δικαιώματος στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή στο πλαίσιο των περιβαλλοντικών διαφορών.

B. Τα κριτήρια επιλογής της νομικής βάσης

Σε ένα πρόσφατο άρθρο του ο Alan Greene επιχειρεί να ρίξει φως σε αυτό που ονομάζει ως «επιλεκτική επιλογή ισχυρισμών» (allegation-picking), την τάση δηλαδή του ΕΔΔΑ να επιλέγει να αποφαίνεται αποκλειστικά και μόνον επί ενός ή περισσότερων εκ των προβληθέντων ισχυρισμών περί παραβίασης της Σύμβασης και, αφού θεμελιώσει την απόφασή του αποκλειστικά σε αυτούς τους ισχυρισμούς, να κρίνει ότι δεν είναι αναγκαίο να εξετάσει τους λοιπούς λόγους που προβάλλονται και οι οποίοι εδράζονται σε άλλα άρθρα της Σύμβασης⁵⁰. Το Δικαστήριο,

⁴⁸ ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*, n°s 39742/14, 51567/14, 74208/14 and 24215/15, §§ 440-447.

⁴⁹ Stoyanova V., *Positive obligations under the European Convention on Human Rights, Within and beyond boundaries*, 2023, Oxford University Press, σελ. 148.

⁵⁰ Greene A., « Allegation-Picking and the European Court of Human Rights: A Pervasive Court Practice Hiding in Plain Sight? », 25 Φεβρουαρίου 2025, Strasbourg observers, <https://strasbourgobservers.com/2025/02/25/allegation->

προκειμένου να εφαρμόσει αυτό το μηχανισμό, προσάγει συχνά ως αιτιολογία ότι «λαμβανομένου υπόψη του συμπεράσματος στο οποίο κατέληξε επί των εξετασθέντων ισχυρισμών, δεν είναι αναγκαίο να αναλυθούν οι υπόλοιποι». Είναι προφανές ότι η φράση δεν συνιστά παρά ένα κυκλικό συλλογισμό, ο οποίος δεν αιτιολογεί το λόγο για τον οποίο δεν εξετάζονται οι υπόλοιποι ισχυρισμοί περί παραβιάσεων άλλων διατάξεων της Σύμβασης. Ο κυκλικός αυτός συλλογισμός επαναλήφθηκε τόσο στην απόφαση *Cannavacciuolo* όσο και στην απόφαση *L.F.*. Συγκεκριμένα, στην πρώτη εκ των δύο υποθέσεων, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι «δεδομένων των διαπιστώσεων του επί τη βάσει του άρθρου 2 [...] και λαμβάνοντας υπόψη ότι τα επιχειρήματα που προβλήθηκαν επί τη βάσει του άρθρου 8 είναι, κατά κύριο λόγο, πανομοιότυπα με εκείνα που προβλήθηκαν στο πλαίσιο του ισχυρισμού βάσει του άρθρου 2, [...] δεν είναι αναγκαίο να εξεταστεί αν υπήρξε επίσης αυτοτελής παραβίαση του άρθρου 8, λόγω φερόμενης παράλειψης προστασίας της υγείας και της ευημερίας των προσφευγόντων»⁵¹. Με τον ίδιο τρόπο, στην απόφαση *L.F.* το Δικαστήριο έκρινε ότι, «ενώ είναι κυρίαρχο ως προς τον νομικό χαρακτηρισμό των πραγματικών περιστατικών της υπόθεσης [...], πρέπει να εξεταστούν οι ισχυρισμοί των προσφευγόντων υπό το πρίσμα του δικαιώματος στον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής που κατοχυρώνεται στο άρθρο 8 της Σύμβασης»⁵², αποκλείοντας την εφαρμογή του άρθρου 2.

Κάτω από αυτήν την αιτιολογία υποβόσκει η αντίληψη ότι η κατάφαση της παραβίασης ενός δικαιώματος είναι αρκετή για τους αιτούντες. Τούτο, όμως, όπως επισημαίνει ο Γεώργιος Σεργίδης, αυτή τη φορά στην αποκλίνουσα γνώμη του επί της υπόθεσης *L.F.*, το Δικαστήριο έχει το καθήκον να διασφαλίζει ότι τα κατοχυρωμένα δικαιώματα δεν συγχέονται, δεν αποδυναμώνονται ούτε επανατοποθετούνται με τρόπο που να διαβρώνει την ξεχωριστή ατομική τους σημασία, υπό το πρόσχημα της αποτελεσματικότητας ή της δικαστικής οικονομίας. Κάθε δικαίωμα διαθέτει δική του αξία, περιεχόμενο και ξεχωριστό σκοπό στο σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Η αρχή της αποτελεσματικότητας επιβάλλει κάθε διάταξη να ερμηνεύεται κατά τρόπο που να προσδίδει στις εγγυήσεις της συγκεκριμένο και απότο αποτέλεσμα⁵³. Στην περίπτωση των άρθρων 2 και 8 καθένα εξ αυτών προστατεύουν διαφορετικά έννομα αγαθά, το μεν πρώτο τη ζωή, το δε δεύτερο την ιδιωτική ζωή.

Αξίζει να ακολουθήσουμε για λίγο τη γραφίδα του μειοψηφήσαντος δικαστή. Είναι διαφορετικό, εξηγεί, να ερμηνεύεται μια διάταξη της Σύμβασης σε αρμονία με μια άλλη και εντελώς διαφορετικό να κρίνεται ότι δεν είναι αναγκαία η εξέταση ενός ισχυρισμού περί παραβίασης ενός

[picking-and-the-european-court-of-human-rights-a-pervasive-court-practice-hiding-in-plain-sight/](#) (πρόσβαση 30.09.2025).

⁵¹ ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*, n°s 39742/14, 51567/14, 74208/14 and 24215/15, § 469.

⁵² ΕΔΔΑ, 6 Μαΐου 2025, *L.F. και άλλοι κατά Ιταλίας*, n° 52854/18, § 109.

⁵³ Σεργίδης Γ., αποκλίνουσα γνώμη επί της ΕΔΔΑ, 6 Μαΐου 2025, *L.F. και άλλοι κατά Ιταλίας*, n° 52854/18, § 6.

άρθρου της Σύμβασης απλώς και μόνο επειδή το Δικαστήριο έχει εξετάσει ένα άλλο ή παρόμοιο ισχυρισμό βάσει διαφορετικής διάταξης. Το πρόβλημα είναι ιδιαίτερα οξύ όταν ο μη εξετασθείς ισχυρισμός αφορά το άρθρο 2, το οποίο κατοχυρώνει το πιο θεμελιώδες δικαίωμα της Σύμβασης: το δικαίωμα στη ζωή. Χωρίς αυτό το δικαίωμα, κανένα άλλο δικαίωμα δεν μπορεί να ασκηθεί. Κανένα δικαίωμα της Σύμβασης δεν μπορεί να λειτουργήσει ως υποκατάστατο κάποιου άλλου, ούτε μπορεί ένα δικαίωμα να απορροφήσει ή να υπερισχύσει κάποιου άλλου σε τέτοιο βαθμό ώστε να το καθιστά άνευ νοήματος ή να το εξαλείφει. Μια τέτοια προσέγγιση θα αντέκετο όχι μόνο στο γράμμα των διατάξεων της Σύμβασης αλλά και στην πρόθεση των συντακτών της, οι οποίοι επιδίωκαν να διασφαλίσουν ότι όλα τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται σε αυτήν θα συνυπάρχουν και θα είναι πλήρως αποτελεσματικά⁵⁴.

Προτού αναζητήσουμε τα κριτήρια επιλογής της νομικής βάσης, μια επισήμανση κρίνεται ουσιώδης. Στην απόφαση *L.F.* το ΕΔΔΑ έκρινε ότι, όπως έχει νομολογήσει και σε άλλες περιπτώσεις, στις περισσότερες περιβαλλοντικές υποθέσεις που αφορούν μία και μόνη, ταυτοποιημένη και σαφώς προσδιορισμένη πηγή ρύπανσης ή τη δραστηριότητα που την προκαλεί, και μια εν πολλοίς περιορισμένη γεωγραφική περιοχή⁵⁵, δεν είναι αναγκαίο να εξετάσει τους ισχυρισμούς βάσει του άρθρου 2 χωριστά από εκείνους βάσει του άρθρου 8⁵⁶. Επί της θέσεως αυτής του Δικαστηρίου χωρούν δύο διαπιστώσεις. Πρώτον, το προσδιορισμένο της πηγής ρύπανσης δεν συνιστά λόγο για την επιλογή του άρθρου 2, αλλ' απλώς κριτήριο για την επιλογή είτε του άρθρου 2 είτε του άρθρου 8. Με άλλα λόγια, αν η πηγή ρύπανσης είναι εντοπισμένη και όχι ευρείας κλίμακας, τότε το ΕΔΔΑ μπορεί να επιλέξει – επί τη βάσει κριτηρίων – τη νομική βάση επί της οποίας θα τοποθετηθεί. Δεύτερον, όπως κατέδειξαν οι πρόσφατες αποφάσεις *KlimaSeniorinnen* και *Cannavacciuolo* ο ισχυρισμός αυτός δεν μπορεί πλέον να ευσταθεί. Στην απόφαση *KlimaSeniorinnen*, η δραστηριότητα που προκαλεί την καταγγελλόμενη βλάβη — ήτοι οι εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου — είναι εκ φύσεως διάχυτη, μη περιορισμένη γεωγραφικά και μη άμεσα αποδιδόμενη σε ένα και μόνο φορέα. Σε αυτό το πλαίσιο, το Δικαστήριο επέλεξε να θεμελιώσει την αιτιολογία του στο άρθρο 8, αφήνοντας ανεφάρμοστο το άρθρο 2, δίχως όμως να αποκλείσει τη δυνατότητα εφαρμογής του. Αντιθέτως, διευκρίνισε ρητώς ότι, στην ανάλυση της απόφασής του, λαμβάνει επίσης υπόψη τις αρχές που έχουν διαμορφωθεί βάσει του άρθρου 2⁵⁷. Ο δικαστής Tim Eicke, στη μειοψηφούσα γνώμη του, επισημαίνει, άλλωστε, αυτή τη διασύνδεση, εκτιμώντας ότι η πλειοψηφία δημιούργησε ένα νέο δικαίωμα, απορρέον τόσο από το άρθρο 8, όσο

⁵⁴ *Idem*, μετάφραση του γράφοντος.

⁵⁵ Στις αποφάσεις που ελήφθησαν επί υποθέσεων που αφορούσαν μια «προσδιορισμένη πηγή ρύπανσης [...] και μια εν πολλοίς προσδιορισμένη γεωγραφική περιοχή» το ΕΔΔΑ συγκαταλέγει την *López Ostra* (βλ. ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo* και άλλοι κατά Ιταλίας, ό.π., § 384) καθώς και τις *Locascia* και *Cordella* (βλ. ΕΔΔΑ, 6 Μαΐου 2025, *L.F.* και άλλοι κατά Ιταλίας, ό.π., § 108), καίτοι οι υποθέσεις αυτές, όπως επισημάναμε, αφορούσαν χιλιάδες κατοίκων. Ενδεικτικά, η υπόθεση *Locascia*, αφορούσε το «σύνολο του πληθυσμού της Καμπανίας» (βλ. ΕΔΔΑ, 19 Οκτωβρίου 2023, *Locascia* και άλλοι κατά Ιταλίας, ό.π., §§ 92 και 136).

⁵⁶ ΕΔΔΑ, 6 Μαΐου 2025, *L.F.* και άλλοι κατά Ιταλίας, n° 52854/18, § 108 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία.

⁵⁷ ΕΔΔΑ, 9 Απριλίου 2024, *Verein Klimaseniorinnen Schweiz* και άλλες εναντίον Ελβετίας, ό.π., § 536.

και – ενδεχομένως – από το άρθρο 2⁵⁸. Στην περιβαλλοντική υπόθεση, δηλαδή, με την πλέον διάχυτη αιτία πρόκλησης της βλάβης (τις παγκόσμιες ή έστω εθνικές εκπομπές αερίων του θερμοκηπίου) το Δικαστήριο αποφάσισε να επιλέξει νόμιμη βάση, εν προκειμένω το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

Με όμοιο τρόπο, η απόφαση *Cannavacciuolo* αφορούσε μια από τις πιο εκτεταμένες περιβαλλοντικές μολύνσεις στην Ευρώπη. Η ρύπανση από απορρίμματα στην Καμπανία εξαπλώνεται σε μια πολύ πυκνοκατοικημένη αγροτική περιοχή· οι τοξικές ουσίες που προκύπτουν έχουν ανιχνευθεί στο έδαφος, στο νερό και στον αέρα. Οι επιπτώσεις αυτής της ρύπανσης είναι διάχυτες και μακροχρόνιες, δεδομένου ότι οι ρύποι από κακοδιαχειριζόμενα δημοτικά απορρίμματα είναι γνωστό ότι συσσωρεύονται στην τροφική αλυσίδα και στο μητρικό γάλα, με πιθανές διαγενεακές συνέπειες⁵⁹. Εξάλλου, τα ανεξέλεγκτα απορρίμματα δεν γνωρίζουν σύνορα, καθώς μεταφέρονται μέσω των υδάτινων οδών εντός και μεταξύ χωρών⁶⁰. Τα απορρίμματα που απορρίπτονται στο έδαφος μπορούν να προκαλέσουν μακροχρόνια ρύπανση των πηγών γλυκού νερού από παθογόνους μικροοργανισμούς, βαρέα μέταλλα, χημικές ουσίες που διαταράσσουν το ενδοκρινικό σύστημα και άλλες επικίνδυνες ενώσεις⁶¹. Έχει εκτιμηθεί ότι μεταξύ 400.000 και 1 εκατομμυρίου ανθρώπων πεθαίνουν κάθε χρόνο εξαιτίας ασθενειών που σχετίζονται με την κακοδιαχείριση απορριμμάτων, όπως διάρροια, ελονοσία, καρδιοπάθειες και καρκίνος^{62,63}. Τέλος, από μόνο του το γεγονός ότι η εν λόγω ρύπανση προερχόταν από παράνομες δραστηριότητες ιδιωτών, μη ελεγχόμενες δηλαδή από το κράτος, σε μεγάλη μάλιστα κλίμακα, συντείνει στο ότι δεν επρόκειτο περί προσδιορισμένης πηγής μόλυνσης. Με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι η συγκεκριμένη υπόθεση διαφέρει από εκείνες τις περιβαλλοντικές υποθέσεις που αφορούσαν μία και μόνη, ταυτοποιημένη και σαφώς προσδιορισμένη πηγή ρύπανσης⁶⁴. Παρά λοιπόν το γεγονός ότι η πηγή ρύπανσης εν προκειμένω ήταν κάθε άλλο παρά «μόνη, ταυτοποιημένη και σαφώς προσδιορισμένη», το ΕΔΔΑ αποφάσισε και πάλι να επιλέξει νόμιμη βάση, αυτή τη φορά το άρθρο 2.

Εν ολίγοις, ο ισχυρισμός του ΕΔΔΑ ότι επί προσδιορισμένης πηγής μόλυνσης καθίσταται εφικτή η επιλογή νομικής βάσης μεταξύ των άρθρων 2 και 8 ελέγχεται ως ανεπέρειστη από την ίδια του

⁵⁸ Eicke T., εν μέρει συγκλίνουσα εν μέρει αποκλίνουσα γνώμη στην ΕΔΔΑ, 9 Απριλίου 2024, *Verein Klimasenioren Schweiz* και άλλες εναντίον Ελβετίας, ό.π., § 4.

⁵⁹ Βλ. Έκθεση Περιβαλλοντικού Προγράμματος του Ο.Η.Ε., “Beyond an Age of Waste - Global Waste Management Outlook 2024”, σελ. 28.

⁶⁰ *Ibid*, σελ. 9.

⁶¹ *Ibid*, σελ. 12.

⁶² *Ibid*, σελ. 9, 12 και 46-48.

⁶³ Σεργίδης Γ., αποκλίνουσα γνώμη επί της ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*, n^{os} ό.π., § 2.

⁶⁴ ΕΔΔΑ, 30 Ιανουαρίου 2025, *Cannavacciuolo και άλλοι κατά Ιταλίας*, n°s 39742/14, 51567/14, 74208/14 and 24215/15, § 384.

τη νομολογία, καθώς στις αποφάσεις επί των υποθέσεων που αφορούσαν τις πλέον ευρείας κλίμακας μολύνσεις, το Δικαστήριο δεν δίστασε, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, να επιλέξει νομική βάση. Συνεπώς, κρίνουμε ότι το κριτήριο της σαφώς προσδιορισμένης πηγής μόλυνσης πρέπει να εγκαταλειφθεί. Δεν είναι ικανό ούτε να απορρίψει την επιλογή (μεταξύ των άρθρων 2 και 8) νομικής βάσης (βλ. *KlimaSeniorinnen, Cannavacciuolo*) ούτε να οδηγήσει στην εφαρμογή του άρθρου 8 αντί του άρθρου 2 (*Cannavacciuolo, Öneriyildiz, Brincat* κλπ). Δεδομένου δε ότι η επιλεκτική επιλογή ισχυρισμών (*allegation-picking*) δεν είναι ίδιον αποκλειστικά των περιβαλλοντικών διαφορών, θεωρούμε ότι η επίκληση του προκειμένου κριτηρίου δεν έχει πλέον καμία προστιθέμενη αξία.

Το προς επίλυση αίνιγμα δεν είναι εύκολο. Βασιζόμενοι δε στην πλέον πρόσφατη νομολογία, θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε το ερώτημα ως εξής: γιατί στην υπόθεση *Cannavacciuolo* το Δικαστήριο βασίστηκε στο άρθρο 2 ενώ στην υπόθεση *L.F.* στο άρθρο 8; Με την επιφύλαξη ότι αναμένεται η απόφαση του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης επί της δεύτερης υπόθεσης στο οποίο αυτή παραπέμφθηκε, θεωρούμε ότι η διαφοροποίηση στη νομική βάση οφείλεται σε ένα βαθύτερο λόγο, ο οποίος συνάπτεται με το ζήτημα του αιτιώδους συνδέσμου. Όπως επισήμανε το Δικαστήριο στην υπόθεση *Locascia*, το γεγονός ότι υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της έκθεσης σε επεξεργασία αποβλήτων και της αυξημένης πιθανότητας εμφάνισης παθολογιών όπως ο καρκίνος ή οι συγγενείς δυσπλασίες δεν αναιρεί ότι και άλλοι παράγοντες, όπως το οικογενειακό ιστορικό, η διατροφή και οι συνήθειες καπνίσματος στην περιοχή, ενδέχεται επίσης να έχουν επηρεάσει το ποσοστό θνησιμότητας. Το Δικαστήριο έχει ως ρόλο την απονομή ατομικής δικαιοσύνης. Δεν είναι λοιπόν εύκολο να αποδειχθεί ότι ο συγκεκριμένος αιτών, ακόμη και αν υποτεθεί ότι πάσχει από καρκίνο, οφείλει αυτήν την ασθένεια στην έκθεσή του στη συγκεκριμένη περιβαλλοντική μόλυνση. Ως εκ τούτου, ακριβώς δηλαδή επειδή δεν μπορεί να στοιχειοθετηθεί ατομικός αιτιώδης σύνδεσμος, το Δικαστήριο επιλέγει ως νομική βάση το άρθρο 8, το οποίο απαιτεί απλώς υποβάθμιση του επιπέδου ζωής των αιτούντων.

Αντιθέτως, σε ορισμένες περιπτώσεις, το Δικαστήριο αφίσταται από τον κλασικό του ρόλο, που συνίσταται στην απονομή ατομικής δικαιοσύνης. Στις περιπτώσεις αυτές, επικεντρώνεται στο ίδιο το πρόβλημα – εν προκειμένω το περιβαλλοντικό – και όχι στις συνέπειές του στους συγκεκριμένους αιτούντες. Ακριβώς αυτό έπραξε στην υπόθεση *Cannavacciuolo*. Διαπιστώνοντας ότι τα πραγματικά περιστατικά που βρίσκονται στη βάση της παρούσας υπόθεσης αποκαλύπτουν την ύπαρξη διαρθρωτικού και συστημικού προβλήματος, το Δικαστήριο εφάρμοσε, για πρώτη φορά σε περιβαλλοντική υπόθεση, τη διαδικασία της πιλοτικής δίκης που προβλέπεται στο άρθρο 61 του Κανονισμού του. Συνακόλουθα, αρνήθηκε ρητώς να υιοθετήσει τη λογική που συνίσταται στην απαίτηση απόδειξης ύπαρξης ατομικού αιτιώδους δεσμού μεταξύ της ρύπανσης και της επιδείνωσης της κατάστασης υγείας των προσφευγόντων. Καινοτομώντας στη νομολογία του, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι ένας τέτοιος κίνδυνος μπορεί να απορρέει από την έκθεση σε

ρύπανση, χωρίς να είναι αναγκαίο να αποδειχθεί ατομικά για κάθε προσφεύγοντα, ούτε να εκδηλωθεί ο κίνδυνος αυτός μέσω προβλημάτων υγείας που θέτουν τη ζωή τους σε κίνδυνο. Με άλλα λόγια, ακριβώς επειδή η ενώπιόν του διαδικασία «αντικειμενικοποιείται», αποπροσωποποιείται, το ΕΔΔΑ δεν εστιάζει πλέον στον ατομικό αιτιώδη σύνδεσμο, αλλά στον γενικό. Δεδομένου, δηλαδή, ότι υπάρχει επιστημονικά αποδεδειγμένη αύξηση της θνησιμότητας στην εν λόγω περιοχή, το Δικαστήριο κρίνει ότι υπάρχει ο αφηρημένος αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ του θανάτου (κάποιων) ανθρώπων και της περιβαλλοντικής μόλυνσης.

Με άλλα λόγια, η επιλογή του άρθρου 2 ως νομικής βάσης μπορεί να θεωρηθεί επακόλουθο της επιλογής του ΕΔΔΑ να υιοθετήσει τη διαδικασία της πιλοτικής δίκης. Το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ εφάρμοσε το άρθρο 2 μόνο στην υπόθεση *Cannavacciuolo* και όχι στην υπόθεση *KlimaSeniorinnen* ή ακόμη και στην υπόθεση *Di Sarno*, η οποία αφορούσε «το σύνολο του πληθυσμού της Καμπανίας», συνάπτεται πιθανότατα με το γεγονός ότι είναι η μοναδική υπόθεση στην οποία εφαρμόστηκε η διαδικασία της δίκης πιλότου. Συνοψίζοντας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η εφαρμογή του άρθρου 2, «του θεμελιωδεστέρου άρθρου της ΕΣΔΑ»⁶⁵, σε υποθέσεις περιβαλλοντικής ρύπανσης μεγάλης κλίμακας είναι τελικά συνέπεια της αντικειμενικοποίησης της διαδικασίας, καθώς ο αιτιώδης σύνδεσμος υψώνει τείχος στην προσπάθεια εφαρμογής του δικαιώματος στη ζωή στο πλαίσιο μιας αμιγώς υποκειμενικής διαδικασίας, επικεντρωμένης δηλαδή αποκλειστικά στους αιτούντες.

⁶⁵ Σεργίδης Γ., αποκλίνουσα γνώμη επί της ΕΔΔΑ, 6 Μαΐου 2025, *L.F. και άλλοι κατά Ιταλίας*, n° 52854/18, § 6.